

Václav, šestý král v Čechách, měl své hornictví velmi rád a co nejmilostivěji je podporoval a nechal sestavit krásné české horní právo v latinské řeči, které se ještě používá.

Mathesius (Sarepta)

Horní řády

Dokud neexistovalo řádné hornictví, nebyl důvod, aby vzniklo báňské zákonodárství, neboť zákony se všeobecně vyvíjejí z obyčejů a zvyklostí, které se formují společenským životem. Zjednodušeně se dá říct, že pokud bylo rozhodnuto vícekrát podle stejných názorů a zásad shodným způsobem o téže problematice, vzniklo zvykové právo nebo obyčej. Otázkou času, obvykle spojenou s rostoucí vzdělaností národů, bylo uspořádání těchto zvyklostí do písemné podoby, které potvrzené představitelem moci nabylo společenské závaznosti.

V přechodném období, kdy se usilovalo utvořit ze zvyklostí zákony, z nichž velká část se do báňského zákonodárství skutečně dostala, se děly i prapodivné věci. Tím, že se považovalo za možné dolovat na celém povrchu zemském, byly doly mnohdy darovány ještě před zahájením řádného dobývání, dokonce i před faktickým nálezem rud. Hornictví i proto získalo zcela osobitý ráz. Čachrování s „čímsi“ započal Fridrich I. a k dokonalosti dovedl Fridrich II., který udělil řádu německých rytířů královská práva dokonce i pro území, která na pohanech teprve dobude a na kterých se jednou, možná, založí doly. Pozadu nezůstal ani náš král Přemysl II. Otakar, neboť listinou z roku 1264 stvrzoval žďárskému klášteru nárok na všechny kovy, které tam kdy budou nalezeny. Koneckonců dnes fikaní spekulanti prodávají pozemšťanům parcely na Měsíci, Marsu či bůhví kde ještě jinde a o zákazníky nouzi nemají.

Tyto „fiktivní“ dary ale nebyly projevem mocipánovy hlouposti či naivity, nýbrž promyšleným fíglem, jak dodat do státní kasy neustále chybějící peníze. Ve skutečnosti více než o doly šlo o zahrnutí „darované“ oblasti pod soudní pravomoc. Služba u soudu, zejména funkce soudců, byla tehdy v důsledku častého udělování peněžních pokut velmi výnosná, a proto byly funkce buď prodávány, nebo místo důchodu propůjčovány zaslužilým úředníkům. Bezesporu to je výhodné povolání i v současnosti, neboť urputná snaha soudců zavést institut jejich neodvolatelnosti o čemsi vypovídá. O čemsi vypovídá i to, že zlořády, provázející nejen hornictví snad odjakživa, nebyla soudní exekutiva schopna (ochotna?) během staletí zarazit.

Podobně, jako králové udělovali horní výsady či horní a městská práva, postupovali také zemští stavové, na jejichž pozemcích se doly nacházely. Zprvu nesmělá přání, aby zákonné normy nahradily kolísavé zvyklosti, se zpočátku uplatňovala jako dodatky městských práv (Jihlavské horní právo). V Jihlavě např. ještě nenajdeme zmínku o urbuře (královský důchod ze stříbrných dolů), ale v Havlíčkově Brodě už urburěř byl. Přitom výsostné právo mincovní uplatňovali panovníci soustavně od Boleslava (ražba denárů).

Těžba surovin tedy odjakživa měla (a pořád má) specifické problémy, které bylo třeba regulovat zvláštními právními předpisy. První jednoduché předpisy řízeného hornictví se bezesporu omezovaly na pouhé zajištění prioritního práva nálezů a bezproblémové zachování zákonitě získaného vlastnictví, to znamená, že striktně potlačovaly hrubou fyzickou sílu, tedy chránily slabšího proti svévoli silnějšího. Úsměvně dnes vyznívá, že za trestný čin bylo považováno, když někdo po příchodu do hostince vyvolal spor dřívě, než se napil. Další vývoj směřoval směrem k utváření korunních (státních) práv, tj. ke stanovení pravidel o čem rozhoduje panovník a o čem majitel pozemku, to znamená, že se začaly rozlišovat tzv. vyhrazené a nevyhrazené suroviny. Mezi vyhrazené kovy bylo u nás od počátku zařazeno stříbro, neboť bylo hlavním mincovním kovem. S ostatními, tzv. obecnými kovy (měď, olovo, cín, železo...), mohl volně disponovat majitel pozemku, mohl je tedy vyvážet i za hranice státu. Např. zlato, které nebylo až do doby Jana Lucemburského mincovním kovem, dlouho patřilo

pouze mezi výměnné zboží. Dějinným vývojem se mezi vyhrazené suroviny dostávalo stále víc a víc nerostných položek, až v době socialismu stát rozhodoval prakticky o všem.

Nejstarší naše horní zákony vznikly pro naše nejstarší doly – v Jihlavě, Brodě (Havlíčkově, resp. Německém) a v Kutné Hoře, tj. v období zřejmě nejvýnosnějšího dolování v zemích Koruny české (od 13. století do husitských válek). Od počátku rozmachu krušnohorského dolování se proto zákonitě setkáváme i zde s horními řády. Staré české kutnohorské právo (*Ius regale montanorum*) se v této oblasti již ale neuplatnilo. Od roku 1518 se v prvním jáchymovském (šlikovském) horním řádu už realizovaly pokročilejší saské právní předpisy annaberské (z roku 1509). Není ovšem bez zajímavosti, že saské horní řády, vyhlášené od přelomu 15. a 16. století, vycházely ze zásad našeho prastarého Jihlavského práva.

Nové formy podnikání totiž vyžadovaly i nový horní řád, kterým by byl vedle zájmu regálního práva (tj. práva propůjčovat dolové míry a vykupovat drahý kov) zohledněn i zájem velkého věřitele. Podstatným znakem nového jáchymovského řádu byl direktivní princip, tedy přímé řízení hornické a hutní činnosti úřednickým aparátem regálního pána (např. majitelem regálu v Jáchymově byli Šlikové). Partnerem úředníků, v jejichž čele stál hormistr, byli těžařští úředníci (šichtmistr, důlní, tj. obdoba dnešního závodního), kteří však nebyli řízeni těžaři, nýbrž aparátem regálního pána. Moc v revíru tedy byla v rukou úředníků. Těžař byl v pojetí nového řádu pouze tím, kdo financoval hornické podnikání a měl právo na zisk z něho. V místě dolování nemusel být dokonce ani přítomen, ale mohl se dát zastoupit svým nákladníkem. Do dolování neměl co mluvit, neboť o technických a hospodářských věcech rozhodovali úředníci. Dolový majetek byl rozdělen na 128 podílů (kuksů) a jejich majitelé byli zapsáni do knihy těžařů (*Gegenbuch*). Příspěvky na dolování (*cupusy*) se stanovovaly a platily čtvrtletně. Do čtyř neděl musely být splaceny, aby nepřešly z knih těžařů do tzv. knihy retardát, odkud je bylo možno získat zpět v pátém týdnu, ale už pouze se souhlasem ostatních těžařů a báňského úřadu. Nebyl-li o podíly z retardát zájem, po pátém týdnu se volně rozprodaly nebo rozdaly. Novým prvkem bylo i to, že se rozlišovalo povolení ke kutání (mutování) od propůjčování, to je zápisu do propůjčkové knihy (*Lehenbuch*). K předběžnému vymezení dolových měř se přistupovalo, až když byla provedena otvírka ložiska, k definitivnímu teprve tehdy, když byl podán důkaz o dobytelnosti ložiska. Míry pro krále, město a pozemkového majitele byly zrušeny, ale bylo zavedeno právo dědičné štolý na devítinu rudy z důlního pole, kterým procházela, což se v Krušných horách velmi osvědčilo. Další podstatnou odlišností od kutnohorského práva bylo nahrazení lénhavířů (tj. samostatně pracujících horníků) námezdními havíři. Směna byla

Ius regale montanorum
(český překlad ze 16. století)

Ordnung des freyen und loblichen bergwercks in Sandt Joachimsthal.

S. Anna. S. Joachim.

titulní list šlikovského rozšířeného horního řádu z roku 1525

osmihodinová a dělníci směli pracovat za mzdu jen v jedné směně, v další směně jen pro sebe nebo provádět kutací práce. Mzda se vyplácela týdně a nebyla jen časová, nýbrž i úkolová. Ve velkých důlních podnicích s přidruženými zpracovatelskými provozy a v kovohutích došlo k dělbě práce. V Krušnohoří, resp. v Jáchymově, tak od samého počátku nastupují raně kapitalistické výrobní vztahy.

Nutno podotknout, že šlikovský horní řád byl vlastně už druhé převzetí annaberského horního práva v Čechách. Ale horní řád Hanse Pfluga z Rabensteinu, vydaný zřejmě již roku 1516 pro stříbrné doly v Horním Slavkově, přestože obsahoval prvky řádu annaberského, nadále zcela zůstával pod vlivem domácího jihlavsko-kutnohorského práva.

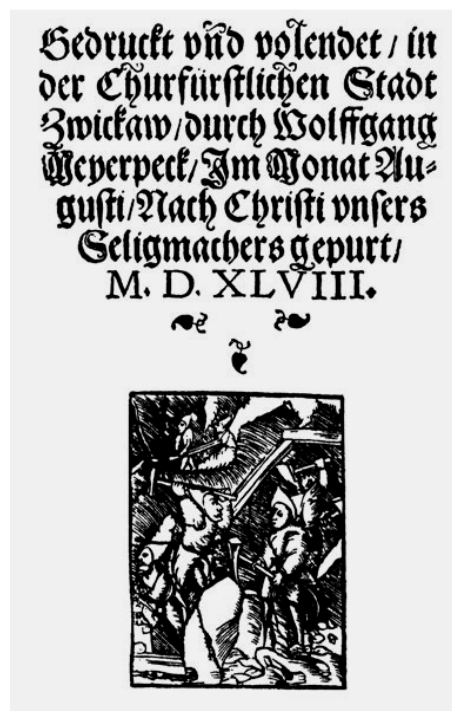
Tento šlikovský horní řád o 106 člancích (vydán tiskem v Lipsku pod názvem Ordnung des freyen und löblichen Bergwerk in Sankt Joachimsthal) byl roku 1525 rozšířen o dalších 32 článků. Po jeho vzoru vznikaly právní normy i v ostatních krušnohorských báňských revírech, např. v Božím Daru či v Horní Blatné, ale i v dalších rudných oblastech Českého království, dokonce i v jiných zemích. Roku 1541 hrabata Šlikové (Jeroným a Lorenc) horní řád důkladně přepracovali a jakožto závazný zákon, v konfrontačním ovzduší s králem Ferdinandem I., uveřejnili (tiskem v saské Zwickau roku 1542).

Ve druhém desetiletí 16. století nastala v české politické sféře zásadní změna. Sňatek s Annou (1521), sestrou krále Ludvíka Jagellonského, otevřel Ferdinandovi Habsburskému cestu na český trůn. Jeho vláda byla od počátku poznamenána řadou politických střetnutí s českými stavy a soustavným úsilím obnovit a upevnit instituty královské výkonné moci. Roku 1547, po králem vyhrané letité soudní při se Šliky, definitivně připadl veškerý horní majetek i se všemi právy hrabat Šliků Koruně české.

Král Ferdinand I. přijal šlikovský horní řád z roku 1542 takřka za svůj (ke změnám došlo pouze v hierarchii administrace a byly vypuštěny některé články soudního řádu) a r. 1548 jej vydal jako královský pro jáchymovské stříbrné doly. Promyšlený přístup Habsburků k báňské problematice nakonec přinesl sjednocení báňského zákonodárství. Tento proslulý „Jáchymovský horní řád“ (Joachimsthaler Bergordnung) byl krátce nato postupně přejímán buď příkazem, nebo dobrovolně, téměř ve všech horních revírech Koruny české (vyjma Kutné Hory, kde platily staré zákony) a v této podobě sloužil jako významný horně-právní dokument u nás i v cizině až do poloviny 19. století.

V šestnáctém století se začaly horní řády vydávat nejen pro dobývání zlata a stříbra, ale také pro těžbu jiných kovů. Tyto, nebyly-li průvodci stříbra (jako v Kutné Hoře např. měď, v Jáchymově olovo, apod.), náležely v dřívějších dobách majiteli pozemku, i když i dříve se projevovala snaha vyhradit i další kovy (kromě zlata a stříbra) právu hornímu, tj. rozšířit na ně tzv. horní regál.

V Čechách toto rozšíření vyhrazených surovin nejprve postihlo cín, neboť krušnohorská ložiska zásobovala téměř celou Evropu. Dále následovaly měď, rtuť, olovo a železo, posléze také výrobky z různých kyzů a kyzových břidlic (kamenec, modrá a zelená skalice, síra). Státnímu monopolu byla vždy vyhrazena i kuchyňská sůl, ale v Čechách se prakticky nevyskytovala (pro všechny případy se ale i na ni pamatovalo mezi vyhrazenými nerosty). Černé i hnědé uhlí nepodléhalo v Čechách hornímu regálu až do začátku 19. století.

záhlavní list Ferdinandova horního řádu z roku 1548

Roku 1534 král Ferdinand I. po mnoha vyjednáváních uzavřel s českými stavy úmluvu o vyhrazených nerostech, tzv. *Narovnání o hory a kovy*, jejímž účelem bylo stanovení míry podílu z dolů na vrchnostenském majetku. Např. ze stříbrných dolů byla pozemkovým vrchnostem zaručena polovina desátku, ale výnos z nevyhrazených kovů, tj. mědi, cínu, železa, olova a rtuti, jim byl ponechán v plné výši, bez královského zdanění. Jeho nástupce Maxmilián II. tuto dohodu roku 1575 obnovil a rozšířil a nechal zapsat do zemských desek, takže po formální stránce získalo Narovnáni charakter zemského zákona. Řada ustanovení vytvořila příznivé podmínky pro báňské podnikání těžařských společností, to znamená, že mohly bez nebezpečí a obav investovat do provozu českých dolů.

Tato původně česky sepsaná smlouva císařů Ferdinanda I. a Maxmiliána II. s českými stavy se stala nezvratnou součástí všech horních řádů a předpisů, které od té doby byly vydány až do r. 1854, kdy nabyly platnosti nový Všeobecný horní zákon rakouský a báňská svrchovanost byla přiznána pouze nejvyššímu zeměpánovi. Regální práva, zaručená českým stavům a dalším právními osobám smlouvami Ferdinandskou a Maxmiliánskou, byla tehdy zrušena a státem vykoupena (nejvyšší část náhrady připadla za uhlí, které bylo zahrnuto mezi vyhrazené nerosty).

(Teprve roku 1945 dostalo využívání nerostných surovin nové právní základy. Základní normou se stal dekret o znárodnění dolů (100/1945), doplněný ustanovením, že nerostné bohatství se stává národním majetkem. Až roku 1957 vyšel ve sbírce zákonů nový Horní zákon 41/1957, kdy paradoxně byla ukončena i platnost ustanovení Všeobecného horního zákona z roku 1854, která umožňovala soukromé báňské podnikání. Tento nový zákon byl koncipován z teze, že nerostné bohatství je výhradním národním majetkem, který může využívat pouze stát.)

V roce 1548 ale vydal Ferdinand I. tři v základu shodné královské báňské řády. Po již zmíněném jáchymovském následovaly další dva pro cínové oblasti ve Slavkovském lese a pro tzv. lesní cínové doly krušnohorské. První z těchto horních řádů se nazývá řád Slavkovský (Schlaggenwalder Zinnbergordnung) a mimo Horní Slavkov platil zároveň v sousedním Krásně (Schönfeld) a Čisté (Lauterbach), ale i v dalších cínových dolech „hor Karlovarských“ (později Císařský les, dnes Slavkovský les). Jako zajímavost lze uvést, že titulní stranu slavkovského řádu zdobí dřevorytina hornických činností z nejstarší dochované jáchymovské knihy Hanse Rudhardta z roku 1523. Druhý horní řád se jmenuje Hengstský (Hengster Zinnbergordnung) a vztahoval se vedle Hřebečné (Hengstererben), Horní Blatné a revíru božídarského i na další místa dobývání cínu v tzv. pohraničním Rudohoří (tj. ve vlastních Krušných horách). Oba tyto horní řády se od horního řádu jáchymovského liší hlavně tím, že cínová ruda (kassiterit) se vyskytuje nejen v rudních žilách jako stříbrné rudy, ale také, a to hlavně, v mohutných pních. Proto pro stanovení velikosti důlního pole byla místo podélného směru (měření ve směru žíly) závazná výměra plochy do čtyř stran. K tomu je potřeba dodat, že do Krušných hor byl geology dříve zahrnován i Slavkovský les. Proto se odlišovala ložiska v „horách Karlovarských“ od vlastních ložisek Krušných hor, tj. „pohraničního Rudohoří“.

Habsburkové se od samého počátku nástupu k moci snažili odvrátit úpadek dolování. Osvozovali báňská města od daní a povyšovali je na královská horní města, pokoušeli se zavádět pořádek do horního podnikání, potírali podloudnictví s vytěženým kovem, vypláceli

dřevorytina jáchymovských hornických činností z knihy Hanse Rudhardta

odměny za nakutání nových žil ve snaze rozšířit dolování na území dosud málo dotčená atd. Za královské správy se ale neuvěřitelně rozrostl úřednický aparát, který spolykal velkou část výtěžků, a i přes řadu instrukcí si dělal co chtěl. Náklady na těžbu rud rostly rychleji než výtěžky, takže se dolování přestalo vyplácet a hornictví upadalo.